

Tautosakos darbai 64, 2022, p. 93–113
 ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
 DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.22.64.04>

Mitinė vaikų ligų samprata ir jų ribinė raiška tradiciniame lietuvių pasaulėvaizdyje

VITA DŽEKČIORIŪTĖ-MEDEIŠIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

vita.dzekciorute@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8803-4859>

SANTRAUKA. Vaikų ligos lietuvių liaudies medicinoje iki šiol nėra nuosekliai tyrinėtos. Šiame straipsnyje nagrinėjama mitinė vaikų ligų samprata tradiciniame lietuvių pasaulėvaizdyje. Tyrimas apima XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės laikotarpį. Straipsnyje gilinamasi į tautosakos ir etnografinius tekstus, aprašančius liaudies medicinos praktikas, ir į jomis perteikiamą mitinę pasaulėžiūrą į žmogaus kūną bei ligas.

Pagrindinė straipsnio ašis, apie kurią sukasi visas tyrimas, yra ribos ir jų simbolinės išraiškos. Liaudies medicinoje, ligų sampratoje ir įvairiose ligų gydymo praktikoje ribos gali įgyti įvairias formas: kūno ribų, aplinkos erdvių ribų, laiko ribų, pasirodyti pereinamosiose būsenose ir apeigose. Kaip šių ribų raiška atsiskleidžia vaikų ligose, straipsnyje nagrinėjama pasitelkiant trijų liaudies medicinai būdingų vaikų negalavimų pavyzdžius – *šerius*, *kokliušą* ir *mėnulio apšvietimą*. Išanalizavus jų etiologiją, simptomus ir gydymo būdus paaiškėjo, kad šeriams būdingos kūno (odos) ir pereinamųjų būsenų (nėštumo) ribų išraiškos, o kokliušui ir mėnulio apšvietimui – laiko, erdvės ir kūno ribų išraiškos. Šeriai atsiskleidžia kaip jokio įsmeinto pavidalo neturinti liga, o kokliušo ir mėnulio apšvietimo atvejais su ligomis elgiamasi kaip su mitinėmis būtybėmis, į kurias kreipiamasi ir kurias siekiama suklaidinti.

RAKTAŽODŽIAI: vaikų ligos, liaudies medicina, ribos, šeriai, kokliušas, mėnulio apšvietimas.

Mythical Notion of the Children's Diseases and Their Liminal Expression in the Traditional Lithuanian Worldview

ABSTRACT. Children's diseases in the Lithuanian folk medicine have not been coherently investigated so far. This article focuses on the mythical notion of the children's diseases in the traditional Lithuanian worldview. The study embraces the period from the end of the 19th century to the first half of the 20th century. The author of the article scrutinizes folklore and ethnographic data that gives evidence of the folk medicine practices reflecting the mythical view of the human body and its ailments.

The main supporting axis of the study rests on the boundaries and their symbolic expression. In folk medicine, when establishing notion of the diseases and various healing practices, boundaries can be drawn in various ways: as the body boundaries, as the boundaries of the surrounding spaces, time boundaries or those introduced by the liminal states and rites of passage. The manifestation of these boundaries in terms of the children's diseases is exhibited in the article by exemplifying three children's ailments typical to the folk medicine:

bristles, whooping cough, and moonlight. Analysis of their etiology, symptoms and healing methods proves that in case of bristles, the liminal expressions employ the body boundaries (i. e. skin) and those related to the rites of passage (i. e. pregnancy); whereas in case of whooping cough and moonlight, the liminal expressions of time, space and body boundaries are relevant. Bristles tend to be envisaged as a disease without a personified shape, while whooping cough and moonlight are pictured as some mythical beings that can be addressed and mislead.

KEYWORDS: children's diseases, folk medicine, boundaries, bristles, whooping cough, moonlight.

ĮVADAS

Ligos yra neatsiejamos nuo kūno sampratos, o ji įvairiose kultūrose gali būti kitokia. Nors kūnas turi fizinį būvį, jis suvokiamas per kultūriškai konstruojamą vaizdinį (Stark 2006: 153). Vakarų mąstysenoje išsigalėjusi kūno samprata per santykį su jam grėsmę keliančia aplinka ir aiškiais kūną nusakančiomis ribomis yra gana nauja ir neatitinka tradicinėse kultūrose gyvavusio pasaulėvaizdžio. Kaip teigia ligas ir kūno vaizdinį tradicinėje suomių kultūroje tyrusi folkloristė Laura Stark, anuometis kūno ribų ir jo funkcionavimo supratimas labai skyrėsi nuo šiuolaikinio. Tradicinėse kultūrose kūnas buvo lankstus, takus ir dinamiškas. Jis nesibaigė sulig savo išorine riba, kurią atstoja oda, – asmens matmenys buvo platesni ir ne tokie apibrėžti kaip šiuolaikinėje mąstysenoje (Stark 2002: 67).

Straipsnyje nagrinėjami su ligų etiologija, prevencija, simptomais, eiga ir gydimu susiję tautosakos ir etnografiniai tekstai, kuriuose aprašomos liaudies medicinos praktikos, ir jais perteikiama mitinė pasaulėžiūra į žmogaus kūną ir ligas. Straipsnio tikslas – atskleisti, kaip mitinė vaikų ligų samprata reiškėsi tradiciniame lietuvių pasaulėvaizdyje. L. Stark pabrėžia, kad vienas svarbiausių ikimoderniųjų Europos ir ne Europos „paprastųjų“, t. y. tradicinių kultūrų socialinės sąveikos su kūno vaizdiniu aspektų yra būtent ribos (Stark 2006: 154).

Pagrindinė straipsnio ašis, apie kurią sukasi visas tyrimas, yra ribos ir jų simbolinės išraiškos. Liaudies medicinoje, ligų sampratoje ir įvairiose ligų gydymo praktikose ribos gali įgyti įvairias formas: kūno ribų, aplinkos erdvių ribų, laiko ribų, pasirodyti pereinamosiose būsenose ir apeigose. Kaip šių ribų raiška atsiskleidžia vaikų ligose, straipsnyje nagrinėjama pasitelkiant trijų liaudies medicinai būdingų vaikų negalavimų pavyzdžius – *šerius*, *kokliušq* ir *mėnulio apšvietimą*. Tyrimas atliekamas pasitelkiant aprašomąjį, analitinį ir lyginamąjį metodus.

TYRIMŲ IR ŠALTINIŲ APŽVALGA

Ligų skirstymas į vaikų ir suaugusiųjų remiasi vienu iš daugelio klasifikacijos kriterijų (čia – žmogaus amžiumi), naudojamų tiek oficialiojoje, tiek liaudies medicini-

noje¹. Nors užsienio folkloristikoje esama darbų, skirtų vaikų ligoms, jų aiškinimui ir gydymo būdams (Rolleston 1943; Agapkina, Toporkov 2020), Lietuvoje ši tema nagrinėta kol kas tik labai fragmentiškai, dažniausiai kitų tyrimų kontekste. Jurgita Macijauskaitė-Bonda monografijoje apie vaiką lietuvių pasakose ir sakmėse aptaria kai kurias vaikų ligas ir anomalijas, kurios tradicinėje lietuvių kultūroje būdavo aiškinamos mitologiškai (2015: 129–143). Medikas Algirdas Utkus įgimtus raišos defektus sieja su lietuvių mitologinėmis sakmėmis (2005: 204–206). Kai kurias užkrečiamąsias vaikų ligas (difteriją, skarlatiną, tymus, vėjaraupius) disertacijoje yra nagrinėjusi Asta Skujytė-Razmienė (2019b: 26–31). Monografijoje *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė* Ramūnas Trimakas vaikų ligas, tarp įvairių suaugusiųjų negalavimų, aptaria trumpame skyrelyje priede (2008: 211). Jonas Tilvikas disertacijoje *Liaudies medicina Mažosios Lietuvos sveikatos sistemoje XIX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje* (2019) vaikų ligų taip pat neišskiria kaip tam tikros liaudies medicinos dalies, tačiau, aprašydamas pateiktųjų vaikystės atsiminimus, mini nemažai vaikų ligų gydymo būdų.

Šiame straipsnyje, skirtame vaikų ligoms, koncentruojamasi į tradicinės lietuvių kultūros mitinio pasaulėvaizdžio tyrimus. Jiems artimi R. Trimako ir A. Skujytės-Razmienės darbai, kuriuose nagrinėjama mitinė ligų ir jų pavidalų samprata (Trimakas 2008; Skujytė-Razmienė 2016a, 2016b, 2016c, 2017, 2019a, 2019b, 2020). Daugelis etnomedicinos tyrėjų ligų gydymą ir etiologiją skirsto į „racionalią“ ir „irracionalią“ (Tilvikas 2019: 68–73) arba „racionalią“ ir „maginę“ (Trimakas 2008: 21–22, 181–213), „racionalią“ ir „antgamtinę“ (mistinę, animistinę, maginę) (Сыуканд 2005). Šiame straipsnyje tokios skirties atsisakoma, kadangi ji daroma iš oficialiosios medicinos perspektyvos ir tradiciniame pasaulėvaizdyje neegzistavo. Nors vadinamieji „maginiai“ ar „irracionalūs“ veiksmai buvo sumišę su mitine pasaulėžiūra, jie būdavo atliekami racionaliai. Be to, ne vienas mokslininkas atkreipia dėmesį, kad kasdieniame gyvenime, diagnozuodami arba gydydami ligas, žmonės derindavo „racionalias“ ir „magines“ praktikas (Rolleston 1943; Сыуканд 2005: 194–195).

Šis tyrimas apima XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės laikotarpį². Jame pasitelkiama vaikų ligų sampratą tradiciniame lietuvių pasaulėvaizdyje pristatanti medžiaga iš archyvinių ir spausdintų šaltinių. Rankraščių rinkinių, skirtų tik liaudies medicinai, nėra daug, o juose aprašomos vaikų ligos dažniausiai nėra išskiriamos – jų

1 Kiti klasifikaciniai kriterijai gali būti tokie: trukmė (ūminės, lėtinės ligos), atsiradimo priežastis (infekcinės, psichikos ligos), pažeistas organas arba kūno dalis (akių ligos, virškinimo sutrikimai ir kt.), gydymo būdas (chirurginis, terapinis), sergančiųjų lytis (vyrų, moterų), užkrečiamumas (užkrečiamosios, neužkrečiamosios) (ME 1: 494–495; Skujytė-Razmienė 2019b: 7).

2 Nors kai kurie straipsnyje cituojami tekstai užrašyti vėliau – XX a. antroje pusėje, jų pateikėjai yra gimę XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje ir užfiksuota medžiaga perteikia tiriamojo laikotarpio pasaulėvaizdį bei realijas.

reikia ieškoti tarp kitų ligų aprašų. Nors naudotasi ir kitais rankraščiais, straipsnyje dažniausiai pasitelkiami trys lietuvių tautosakos rinkiniai (LMD I 1060; LTR 954, 8220) su gausniais liaudies medicinos duomenimis, saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve. Iš jų išskiria tautosakos rinkėjo Mato Slančiausko 1902-aisiais sudarytas liaudies medicinos rinkinys iš Šiaulių apskrities, orientuotas į tuo metu vartotus ligų pavadinimus, – „100-tas su viršum lietuviškais vardais žmonių ligų ir jų paprastas gydymas“. Rinkinyje pateikiami 173 ligų pavadinimai abėcėlės tvarka, kai kur išskiriant, kokiai amžiaus grupei ar lyčiai jos būdingos. Visame sąraše vaikų ligoms priskirti septyni susirgimai: *galvos nušašimas*, *grizas*, *iššutimas*, *kokliušas*, *iššutę rietai*, *rietena burnoj*, *šeriai*³ (LMD I 1060/230-551, 712-815/). Ta pati M. Slančiausko nuo 1882 iki 1904 m. rinkta medžiaga pateikiama ir kitame rinkinyje (LTR 605).

1936 m. Valkininkų apylinkėse, Šlaito kaime, tautosakos rinkėjas Jonas Žydelis iš pateikėjos Marijonos Žydelytės-Iglinskienės (gim. 1907 m.) užrašė nemažai liaudies ligų ir jų gydymo būdų. Iš viso pateikti 243 tautosakos vienetai su 56 ligų pavadinimais (LTR 954/31^{1-242, 398}/). Sąrašas sudėliotas padrikai, be jokio sisteminio kriterijaus. Prie keturių susirgimų minima tai esant vaikų ligas: *škala*⁴, *zubykščiai*⁵, *ščipsai*⁶, *kokliuš*⁷.

Tiek ligų pavadinimų gausa, tiek jų etiologijos bei gydymo būdų aprašymais vertingas sovietmečiu Valkininkų mokykloje dirbusio pedagogo Vytauto Galvėno sudarytas liaudies medicinos rankraštis (LTR 8220). V. Galvėnas itin domėjosi liaudies medicina ir, mokinių padedamas, XX a. 7-ajame dešimtmetyje Valkininkų apylinkėse užrašė nemažai folklorinės medžiagos, susijusios su ligomis. Dauguma ją pateikusių žmonių buvo gimę XIX a. pabaigoje arba XX a. pradžioje, todėl surinkti duomenys perteikia XX a. pradžios realijas. Rankraštyje minimi 78 ligų pavadinimai, tarp jų pasitaiko ir būdingų gyvuliams. Medžiaga pateikiama gana padrikai, be jokios sistemos ar skirstymo kriterijų. Rinkinyje esančiuose ypač vaizdinguose kokliušo gydymo aprašuose, kuriais remiamasi šiame straipsnyje, visada minima, jog juo serga vaikai (LTR 8220/72, 82, 179/). Taip pat iš kai kuriuose aprašuose pateiktų duomenų matyti, kad tam tikros ligos buvo būdingos vaikams: *grizas* (LTR 8220/80, 81, 117/), *adra*⁸ (LTR 8220/265/), *akių pabojimas* (LTR 8220/74,

3 Straipsnyje pasviruoju šriftu pateikiami negalavimų pavadinimai iš cituojamų šaltinių.

4 Neidentifikuotas negalavimas, tačiau prie jo pateikti tokie gydymo būdai: „Vaikas nuprausus, vanduo išlic kiaulių migin“ (LTR 954/150/); „Zulic vilnoniu ryzeliu“ (LTR 954/151/).

5 Ši liga identifikuojama kaip epideminis parotitas, liaudyje vadinamas kiauulyte (lot. *parotitis epidema*).

6 Neidentifikuotas negalavimas, tik sakoma, kad tai vaikų „nasrų“ liga. Jos pavadinimas minimas ir kitame rankraštyje iš Valkininkų apylinkių (LTR 8220/264/).

7 Tradicinėje lietuvių kultūroje taip dažnai vadinamas kokliušas (lot. *pertussis*).

8 Liaudyje *adra* buvo vadinami tymai (lot. *morbilli*).

75, 83, 114, 116, 140, 144, 180, 196–198, 275/), *kirminai* (LTR 8220/210, 266/), *ščipsai* (LTR 8220/264/). Taigi iš pateiktų 78 susirgimų šeši priskirti vaikams. Surinktą medžiagą V. Galvėnas apibendrino 1971 m. publikuotame straipsnyje „Liaudies medicina Valkininkų apylinkėse“ (Galvėnas 1971), tačiau jame nevisiškai atsiskleidžia rankraštyje pateiktos medžiagos turtingumas.

Atsižvelgiant į rinkiniuose sukauptą medžiagą, vaikų ligas galima skirstyti į tris grupes: tik vaikų ligas; ligas, kuriomis dažniau serga vaikai; ligas, kuriomis serga ir vaikai, ir suaugusieji.

Spausdinti liaudies medicinos ligų šaltiniai gali būti dvejopi – sudaryti medikų arba parengti tautosakininkų. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje „tamsią“ visuomenę sveikatingumo klausimais pradėjo šviesti gydytojai. Kai kurie, domėjęsi liaudies medicina, parengė ir joje pasitaikančių negalavimų pavadinimų sąrašus. Vienas tokių buvo gydytojas Mikalojus Kuprevičius – jis, paragintas Jono Basanavičiaus, 1897 m. laikraštyje *Varpas* išspausdino Kauno apskrityje (tuometiniame Kauno pavieta) surinktus 66 liaudiškus ligų pavadinimus. Jie surikiuoti abėcėlės tvarka, daugiau niekaip negrupuojami. Kai kurių ligų aprašai rodo, kad jos priskiriamos prie vaikiškų: *gižas (dyspepsia)*, *priemetė, priepuola (eclampsia)*, *saldžioji votis (eczema vesiculosum et putulosum)*⁹, nors ligų, kuriomis serga vaikai, sąrašė pateikta daugiau (SkLLV).

Po metų gydytojas J. Basanavičius, pasitelkęs medžiagą, surinktą Mečislovo Davainio–Silvestraičio ir jo pagalbininko Vinco Bakučio iš Raseinių apylinkių, kolegos gydytojo Jonušio iš Biržų apylinkių ir savo iš Ožkabalių, „Medegoje mūsų tautiškai vaistininkystai“ (1898) pateikė net 196 ligų pavadinimus (BsĮTR). Didžioji dalis jų susijusios su ligos kilmės ir gydymo būdų aprašymais. Nors sąrašas pateikiamas abėcėlės tvarka ir minimos ligos niekaip neklasifikuojamos, kai kurių aprašuose minima, kad jos būdingos vaikams: *gervių kapojimas*¹⁰, *kirmėlės / kirmėligė / kirmėlių liga, kerpės*¹¹, *kosulys ilgasis / kokliušas, krokulys / krupligė, sprandakaulis, sukata*¹², *vėmimas*¹³. Kartais

9 Skliaustuose įrašyti lotyniški ligų pavadinimai pateikiami cituojamo šaltinio autoriaus.

10 Anot. J. Basanavičiaus, tai piemenims būdingas negalavimas, kai sutrukinėja nušalusi blauzdu oda (BsĮTR: 441).

11 *Kerpėmis* būdavo vadinama kūdikiams būdinga pienligė (lot. *soor*).

12 *Sukata* tradicinėje kultūroje galėjo būti įvardijami įvairūs negalavimai: viduriavimas, rachitas (lot. *rachitis*), plaučių tuberkuliozė (džiova, lot. *tuberculosis*) (LKŽe: 1 sukata, 2 sukata). J. Basanavičiaus aprašyta *sukata* apibūdinama kaip dar vienas šiuolaikinės medicinos terminais sunkiai įvardijamas negalavimas: „Ta liga pirmiau nuo mažų vaikų prasideda: nuo ilgo sėdėjimo kojas susikeitusias vieną ant kitos; nuo siautimo, jei sukosi į ratą; nuo ilgo gulėjimo patale. Tada tuojaus neįjunta tos ligos, ale po mėnesio ar kito praded vaikas džiūti, veidas pabąla, akys įpuola, ir jis tampa nestiprus ant kūno. Nors tuojaus nemiršta tąja liga, ale po metų ar kitų, o kits ir užauga su tąja liga. O valgyt kuo daugiausiai valgo ir už sveikesnį žmogų“ (BsĮTR: 457).

13 Tokį mažiems vaikams būdingą vėmimą J. Basanavičius aprašo taip: „Jei katra motina nekenčia vaiko, sako, nor, kad numirtų, tai teip daro: kada jį vysto, tai su siauru ir kietu vystyklu ir stipriai suveržia vystydama, teip tada vaikas pradeda vėmti. Ne po ilgo nustoja savo vaiko motina“ (BsĮTR: 460).

sakoma, kad liga pasitaiko ir mažiems, ir suaugusiems žmonėms (*mėšlungis*) arba kad labiausiai puola mažus vaikus ir senus žmones (*smurglys*). O kai kurių vaikams būdingų ligų aprašuose tai visiškai neminama (*iedros*¹⁴, *škarletina*).

Liaudies medicinos srityje ypač pasižymėjo Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: ji kruopščiai užrašinėjo iš pateikėjų surinktą medžiagą, 1903–1905 m. jos siųstą J. Basanavičiui. G. Petkevičaitės-Bitės surinkta medžiaga publikuota J. Basanavičiaus sudarytoje *Juodojoje knygoje*, dienos šviesą išvydusioje tik 2004-aisiais (Sauka 2004: 10). 1911-aisiais G. Petkevičaitė-Bitė, papildydama J. Basanavičiui pateiktą medžiagą, publikavo straipsnį „Lietuvių liaudies medicinos medžiaga“ (*Материалы по народной медицине литовцевъ*), vertą aptarti atskirai (ПТМНМ).

Straipsnis pasirodė XX a. pradžioje Sankt Peterburge ėjusio periodinio leidinio *Живая старина* (*Gyvoji senovė*) 1911 m. 12-ame numeryje. Čia lietuvių liaudies medicinos duomenys pateikiami dviem kalbomis – lietuvių ir rusų. Straipsnyje supažindinama su turbūt išsamiausiai ir labiausiai susisteminta XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje publikuota liaudies medicinos medžiaga. Nors ji nuosekliai aptariama septyniose straipsnio dalyse, vaikų negalavimai vis dėlto neiškirti. Iš 59 ligų pavadinimų tik viena nurodoma kaip specifinis vaikų negalavimas – *grįžas mažo vaiko bambelėje* (ПТМНМ: 168). Kur kas daugiau informacijos apie vaikų ligas galima sužinoti iš negalavimų gydymo aprašų (ПТМНМ: 188–218). Prie daugelio šiuose aprašuose minimų vaikų susirgimų pateikiami ne ligų pavadinimai, o jų simptomai. Nepaisant šaltinio vertės, straipsnyje kur kas dažniau remiamasi G. Petkevičaitės-Bitės surinktą liaudies medicinos medžiagą apimančia J. Basanavičiaus sudaryta *Juodąja knyga* – joje minimi ir šiam tyrimui aktualūs vaikų negalavimai (BsJK).

Vienintelis vaikų ligų aprašus spausdintuose šaltiniuose atskirai pateikė tautosakininkas Jonas Balys. Jo sudaryto *Liaudies magijos ir medicinos* rinkinio skyriuje „Užkalbėjimai ir burtai nuo ligų“ išskiriamos vaikų ligos (BIR 4: 269–271), o į tautosakos rinkinį apie vaikystę įtrauktas poskyris „Vaikų ligos ir jų gydymas“ (BIR 5: 53–55). Kita vertus, nemažai medžiagos, susijusios su vaikų ligomis ir jų gydymu, šis autorius pateikia ir to paties veikalo poskyryje „Kūdikių priežiūra ir auginimas“ (BIR 5: 41–53). J. Balio sugrupuoti tekstai ypač parankūs vaikų ligų tyrimams ir dažnai cituojami šiame straipsnyje.

Aptariant vieną iš vaikų ligų – mėnulio apšvietimą – pasitelkiama ir Daivos Vaitkevičienės sudaryta lietuvių užkalbėjimų rinktinė, kurioje publikuojami šiam negalavimui gydyti vartoti užkalbėjimai (LU). Siekiant atskleisti platesnę mitinės vaikų ligų sampratos kontekstą, remiamasi latvių ir slavų liaudies medicinos medžiaga: Pėterio Šmito sudarytu latvių tikėjimų sąvadu (LTTc-e) ir straipsniais iš slavų etnolingvistinio žodyno *Славянские древности*.

.....
14 Dar vienas liaudiškas tymų pavadinimas.

RIBŲ REIKŠMĖ MITINEI LIGŲ SAMPRATAI IR GYDYMUI

Liaudies medicinoje turbūt svarbiausios ribos – žmogaus kūno, neatsiejamos nuo to, kaip kūnas suvokiamas konkrečioje kultūroje. Čia svarbus tampa ne tik žmogaus kūnas kaip toks, bet ir jo „tęsinis“ simbolinės išraiškos. Be to, liaudies medicinoje ribos įgyja dar įvairesnių formų: per aplinkoje esančių erdvių ribas, laiko ribas, pereinamosiomis būsenomis, per apeigas.

Kūno ribos liaudies medicinoje. Laikantis tradicinės sampratos, žmogaus kūno ribos suvokiamos kaip barjeras, per kurį patenka arba yra pašalinama liga. Čia svarbu ir kūno tūrio išsidėstymas erdvėje, ir ypač kūno angos, dažniausiai – burna. Kūnas ir jo angos simbolizuoja barjerą, pasitelkiamą ir ligų profilaktikai, ir joms gydyti. Tradicinę suomių kultūrą tirianti folkloristė L. Stark pabrėžia, kad ligų atvejais kūno ribos suvokiamos kaip galinčios atsiverti aplinkai. Tokie „atsivėrimai“ leidžia ligai patekti į kūną, sutrikdo jo pusiausvyrą, lemia fizinius arba psichikos susirgimus (Stark 2006: 152). Šioje vietoje, kalbant apie kūno ribų pralaidumą, reikia atsižvelgti ir į ligos kaip svetimkūnio suvokimą tradicinėje kultūroje¹⁵. Liga patenka į kūną, sutrikdo jo pusiausvyrą ir įvairiais gydymo būdais turi būti pašalinta. Svetimkūnis gali būti šalinamas kartu su įvairiais kūno skysčiais (seilėmis, šlapimu, vėmalais), taip pat iškvepiant. Visoje Lietuvoje geriausiai žinomas būdas šalinti ligą kaip svetimkūnį per kūno skysčius yra rekomendacija išsigandus tris kartus nusispjauti, kad „nepriliptų“ išgąstis (LTA 374c/1253/, 447/94/)¹⁶. Ligos šalinimas gydant dažnai gali būti susijęs ir su ligos diagnostika, pavyzdžiui: „Kad nusgandęs esi, reik devynias anglis į vandens torelių įmesti, *jeigu tos anglis į vandenį įmestos cyp, tai tikrai esi nusigandęs*. Tą vandenį reik tris kartus gerti ir kaktą, krūtinę bei paširdį mazgoti, o tada šiaurės pusėj išpilti. Sako, gelbsti“ (LMD I 285/11/; išskirta cituojant).

Išskirtinai kūno ribos liaudies medicinoje atsiskleidžia būtent gydant išgąstį – miestuojant ir priraižant. Miestuojant su siūlu matuojamos pakitusios, asimetriškos kūno dalys ir lyginamas nuimtų matmenų ilgis. Matmenų ilgio neatitikimai rodo esant išgąstį, tad ši praktika pasitelkiama ne tik gydant ligą, bet ir diagnozuojant. Procedūra apima ir tam tikras verbalines išraiškas bei simbolinius veiksmus (nuovirų gėrimas, smilkymas, užkalbėjimai, maldos ir kt.). Gydoma nuo trijų iki dvylikos dienų, kol nuimtų matmenų siūlų ilgio skirtumai mažėja ir kūnas galiausiai atgauna

15 Ligos kaip svetimkūnio samprata nesvetima ir kitų kultūrų liaudies medicinai. Štai karelių liga, kuria, kaip tikėta, užkrečia miškas, užkalbėjimuose įvardijama kaip kūne esantis „kažkas papildomas“ (angl. *extra*): „Dabar yra laikas papildomam pajudėti, miško blogiui pabėgti“ (Tarkka 2013: 378).

16 Suomių folkloristė Lotte Tarkka, tyrusi kai kuriuos susirgimus karelių liaudies medicinoje, tokias praktikas, skirtas apsisaugoti nuo ligos po galimo susidūrimo su jos sukėlėju, vadina maginiu imunitetu (angl. *magical immunity*) (Tarkka 2013: 379).

pirminę simetriją. Paprastai matmenys nuimami pereinamuoju laiku (pavyzdžiui, saulei leidžiantis) ir ribinėse erdvėse (pavyzdžiui, tarpduryje) (Vaitkevičienė 2019: 27, 30–31). Išgąstį gydant priraižymu, žmogaus kūno matmenys arba ribos pažymimos peiliu. Gydomas žmogus pastatomas į specialią vietą – tarpdurį arba į kampa tarp durų ir krosnies, jo kūno matmenys įrėžiami į durų staktą, sieną ar grindis. Ties žmogaus galva, kojų pirštais, kulnais ir į šonus ištiestų rankų pirštų galais įrėžiami kryžiaus (× ar +) arba brūkšnio (–) pavidalo ženklai. Ant žemės pažymėtos tokios vietos išimamos peiliu ir sudeginamos – šitaip nuo žmogaus kūno yra atskiriama ir sunaikinama liga (Vaitkevičienė 2019: 31).

Gydymo praktikose didelę reikšmę turi ir įvairūs kūno „plėtiniai arba tęsiniai“¹⁷ – pavyzdžiui, žmogaus šešėlis, kūno kontūrai, kūno dalys ir nuolat prie kūno esantys drabužiai, t. y. visa, kas susiję su kūno ribomis. Pavyzdžiui, dedervinė gali būti gydoma taip: „Kad bus mėnesiena, tai reik su *sauja greibti į savo šešėlį* ir trinti tą dedervinę su tąja savo sauja; ir iš savo drabužių siūlgalį nutraukti ir numesti žemėn – tai sugys“ (BsJK: 283, nr. 614; išskirta cituojant). Arba tikima: „Kad žmogus sergąs (ligonis), tai jam negal nagų pjaustyti nė plaukų kirpti, kol tiktai sugys. Priešingai: kad nagus nupjaustysi arba čiurpą (čiurpyną) nukirpsi, tai ligonis numiršta“ (BsJK: 311, nr. 758). Anot antropologo Arnoldo van Gennepo, nukirptuose plaukuose ir naguose lieka žmogaus dalis (van Gennep 2010: 157). Būtent todėl šios kūno dalys svarbios įvairių tautų pėrėjimo ritualuose, ligų atveju jos taip pat įgyja papildomą reikšmę. Iš pastarojo pavyzdžio matyti, kad čia ne tik svarbu kūno dalys, ženklinančios kūno ribas ir išsaugančios asmenybės fragmentus, bet ir pati liga suvokiama kaip tarpinė žmogaus būseną tarp dviejų būvių.

Ypač dažnas kūno „tėsinys“ lietuvių liaudies medicinoje yra drabužiai – dažniausiai marškiniai. Jie naudojami gydant ir suaugusius, ir vaikus: „Jei ką meta nuomaras, reikia ligai užėjus *nuplėšti jo marškinius*. Kol liga nepametus jo, suplėšyti marškinius“ (LTR 2702/424/; išskirta cituojant); „Kai susergera vaikas *ingelsku* (rachitu), *reikia išmest skruzdėlynan jo marškiniukai ir paskui pavilkt* – sugis“ (LTR 876/566/; išskirta cituojant). Šie pavyzdžiai labai aiškiai rodo, kad tradicinėje lietuvių kultūroje per šešėlį, nuo kūno lengvai atsiskiriančias dalis (plaukus, nagus), drabužius kūno ribos simboliškai išsiplečia ir gali persikelti į kitą vietą nei ta, kurioje pats kūnas yra.

Erdvės ribos liaudies medicinoje. Kultūrose, kuriose įprasta kūną suvokti kaip atvirą arba pralaidų, kūnai turi ne tokias aiškias ribas tarp savęs ir išorės pasaulio (Stark 2006: 154). Erdvė aplink kūną tam tikrais atvejais kultūroje gali būti suvokiama kaip kūno vaizdinio tėsinys (ten pat: 153). Būtent todėl daugelis maginių gydymo praktikų yra susijusios su žmogaus aplinkoje esančiomis ribomis, kurios ženklina ir jo kūno ribas.

17 Anot L. Stark, žmogaus kūno tėsinium galėjo būti laikoma net ir žmogaus artimiausia aplinka bei joje esantys objektai (2006: 154–155).

Tradicinėje lietuvių ligos sampratoje erdvės ribos svarbios ir užsikrečiant, ir taikant įvairias gydymo praktikas. Jas galima skirstyti į dvi grupes. Pirmoji – tai vietos, esančios toliau nuo žmogui artimos, gyvenamosios aplinkos; svarbiausia riba čia būtų socialinę ir gamtinę erdvę skiriantys veiksniai. Paprastai įsivaizduojama, kad ligos į socialinę erdvę įsiveržia iš „kitur“ – iš miškų, pelkių, vandens telkinių (Stark 2002: 68; Skujytė-Razmienė 2019b: 106–111). Todėl gydoma liga gali būti išvaroma arba išnešama į tokią ekstrasocialinę erdvę, iš kurios ir yra atkeliavusi: „Jei mažas vaikas turi kylą, reikia jo paties marškinukais suvyniojus kylą palaikyti, o paskui tuos marškinukus nunešti į *mišką* ir atgalia ranka mesti, taikant į drebulę, tada neatsižiūrėjus grįžti namo, tai kyla pranyks“ (BIR 5: 55, nr. 863; išskirta cituojant). Siekiant apsisaugoti nuo ligų kuriami joms įsiveržti sutrukdydysiantys barjerai: „Jei dzvyneliais jaučiais dzvyneliai broliai apvarys apie visų ūlyčių vagų, jokios ligos ton ūlyčion neinsikraulys“ (LTR 954/31²⁵³/); „Kad verpėjos su audėjom vienu dzienu du abrūsus suverpt, išaust ir galuose ūlyčios užtvert, skaitos, užtyst an stulpų, – jokios ligos tos ūlyčios neimt“ (LTR 954/31²⁵⁴/). Tokias socialinių erdvių ribojimo praktikas, siekiant užkirsti kelią užkrečiamosioms ligoms plisti, disertacijoje yra nuodugniai išanalizavusi A. Skujytė-Razmienė (2019b: 130–138).

Kalbant apie vaikų ligas, svarbesnės yra artimosios aplinkos, namų ribos: durys arba slenkstis, langai, krosnis arba kaminas¹⁸. Daugelis vaikų ligų paprastai būna susijusios su tam tikru namų liminalumu ir tą liminalumą pabrėžiančiais veiksmiais (prausimu, mušimu ir kt.). Nužiūrėtų vaikų gydymo praktikos dažnai būdavo atliekamos ant slenkščio, pavyzdžiui: „Kai paboja vaikas akių, tai reikia jį trisroz perstumc per išverstus pavalkus. Ir įsigerc burnon vandens ir druskos. Motina padeda vieną koją *ant slenkščio*, pededa vaiką ant klupsčio (kelio) ir apiprausia tuo vandeni, kurį laikė burnoj, akis ir pašluosto suknelės padalkais“ (LTR 8220/275/; išskirta cituojant). Krosnis kaip ribinė vieta, per kurią galima atsikratyti ligos, taip pat būdavo naudojama gydant: „Jei kūdikis blogai auga, nyksta ir džiūsta, tai jį padeda ant ližės ir kai prieš duonos kepimą pečius esti gerai iškūrentas, tai greit įkiša jį pečiuon ir vėl ištraukia, sako, tada jo *liga pečiuje lieka*“ (BIR 5: 54, nr. 858; išskirta cituojant). Be to, per ribines namų erdvės vietas liga gali būti išviliojama iš namų imituojant lignonį koku nors objektu, t. y. padarant jo pakaitalą:

Kai vaikas išsigąsta, tai parengia „kultuvę“ [kočėlą], t. y. aprenkia vaiku ir išnešę su juomi atsistoja už lango.

Moteris prieina prie lango su vaiku ir klausia:

– Kas tį?

– Išgūsciai [atsako už lango turįs parengtą kočėlą].

– Kū atajot?

.....

18 Išimtis yra kokliušo atvejis – jis bus aptartas toliau.

– Jūs vaika.

– Aik šalin (nuo mūsų vaika).

Tada aplinkui namą reikia tris kartus apibėgti, o tą aprengtą kočėlą palieka pašalyje per naktį, tai vaikas ir būsiąs sveikas (LTR 2278/170/).

Pateiktame pavyzdyje išgąstis suvokiamas kaip regimojo pavidalo neturinti būtybė, kurią bandoma apgauti. Kai kurioms ligoms būdingi antropomorfiniai (maras, cholera, drugys) ar zoomorfiniai (drugys) pavidalai (Skujytė-Razmienė 2016b, 2016c, 2019a, 2019b: 56–96), tačiau labai dažnai ligos gali turėti vadinamuosius „neregimuosius pavidalus“. Pastarosios gali reikštis garsu (drugys, maras, cholera), tačiau kur kas dažniau nesireiškia niekaip, užtat gydant su jomis elgiamasi kaip su gyvomis būtybėmis: jos gąsdinamos, jas bandoma apgauti (Skujytė-Razmienė 2019b: 98–103). Būtent tokį požiūrį į išgąstį rodo ir cituotasis pavyzdys.

Laiko ribos liaudies medicinoje. Dažnai minima, kad gydant ligas reikšmingas paros metas: svarbu, ypač gydant užkalbėjimais, pasirinkti ypatingą saulės padėtį. Vyrauja nuostata, kad ligą užkalbėti geriausia saulei tekant arba leidžiantis, arba su tamsa, t. y. prieš pat saulei tekant arba leidžiantis. Kartais minima, kad užkalbama vidurdienį arba vidurnaktį (Vaitkevičienė 2008: 39–40), – tai irgi ribinis laikas, susijęs su saulės padėtimi danguje. Nuo laiko pereinamumo bei saulės padėties priklauso ne tik užkalbėjimai, bet ir kitos gydymo praktikos: „Kai maži vaikai verkia, tai ieško, kur vanduo bėga prieš saulę ir iš po tiltelio pasemia tokio vandens, saulei netekėjus; juo nuprausia vaiką ir tą vandenį vėl ten išlieja, iš kur pasėmė – vaikas nustoja verkęs“ (BIR 5: 53, nr. 833), „Dedervines trina saulei tekant ar leidžiantis smaguriu pirštu nuo lango rasa [...]“ (LTR 2278/195/). Saulės laida pavojinga ligoniams: „Ligonius saulai sėdunt budina, kad nemiegotų drugiu sargant ir kitoms ligoms“ (LTR 876/690/), ir būtent ji liaudies medicinoje suprantama kaip įvairių ligų suintensyvėjimo metas.

Pereinamosios būsenos ir apeigos liaudies medicinoje. Ypatingas laikas, kuomet liga gali „prikibti“ ar būti tarytum „užfiksuojama“, yra tam tikros tarpinės būsenos (pavyzdžiui, nėštumas) arba pėrėjimo ritualai (krikštynos, vedybos). Nėštumą A. van Gennepas priskiria prie pėrėjimo ritualų ir sujungia su gimtuvėmis (van Gennep 2010: 47–54). Tradicinėje lietuvių pasaulėžiūroje nėščiosioms galioja ypač daug draudimų, o tyčinis arba atsitiktinis jų nepaisymas gali nulemti būsimo kūdikio būdo savybes, kūno ypatybes, ligas: „Jeigu moteris būdama nėščia stebisi iš ką nors bloga darančių kitų vaikų, tai jos užgimęs kūdikis bus blogas žmogus“ (BIR 5: 12, nr. 81), „Nėščiai moteriai negalima niekur apsideginti, nes gimęs vaikas toj pačioj vietoj turės žymę. Reikia saugotis nesusižeisti, nes toj vietoj, iš kurios motinai ištekėjo kraujo, vaikas turės apgamą“ (BIR 5: 13, nr. 95b), „Nešant malkas reikia daboti, kad nebūtų kuolelių aštriais galais – vaikas bus su kyla“ (BIR 5: 14, nr. 119)¹⁹.

.....
 19 *Kyla* – trūkis, išvarža, grižas (LKŽe: kyla).

Kita svarbi tarpinė būseną, kai gali būti nulemiamos tam tikros vaiko savybės arba „prikibti“ liga, yra krikštynos, tiksliau, konkreti jų apeigų fazė – metas nuo kūdikio išvežimo iš namų iki krikšto suteikimo. Per krikštynas už vaiko sveikatą ir būsimą sėkmingą gyvenimą atsako kūmai: „Kai veža krikštyti berniuką, tada kūmas visą laiką turi būti labai kalbus, – tada ir berniukas užaugęs bus šnekus ir jo tarsena bus aiški. Vežant krikštyti mergaitę, taip elgtis turi kūma“ (BIR 5: 34, nr. 502), „Kad kas patale mėža, tai ten kalti kūmai: kad, vaiką prė krikšto veždami, nusimež, tai tas ir myš patale“ (BsJK: 261, nr. 419). Labai svarbu, kad ritualas būtų atliktas teisingai: „Jei kas miegodamas atsikel ir vaikštinė, tai tą bekrikštijant, kunigs kokį žodį patrikęs yra“ (BsJK: 83, nr. 74). Be to, jeigu krikštijamas sergantis vaikas, krikštu tarsi „užfiksuoja“ jau esanti vaiko būseną: „Su koku ligu vaikų apkrikštysi, ar su skrupulu, vočiu, ar kitu, bus nebeišgydama“ (LTR 1533/10/), „Kai vaikas gimsta su ščipsais (ščipsai būna gale gerklės), nieko nevalgo, tai reikia jį nunešti pas seną moterį ir jį išspaudžia tuos ščipsus. Juose būna kruopukės. Jeigu vaiką pakrikštija su tais ščipsais, tai vaikas miršta“ (LTR 8220/264/). Panašus ligos „užfiksavimas“ vyksta kito pėrėjimo ritualo metu – vestuvėse: „Kas prie šliūbo eidams kad kokią ligą tur – kaškį, piktšašius ir t. t., viens antram nepasakys, tai tą ligą privinčiovoj ant viso amžiaus, nebeišgydomai“ (BsJK: 234, nr. 184).

Lietuvių liaudies medicinai būdingi vaikų ligų pavyzdžiai ir jų mitinė samprata toliau straipsnyje nagrinėjami iš minėtų keturių ribinių perspektyvų – erdvinės, kūniškosios, laiko ir pėreigos.

„KARTAIS GIMSTA VAIKAS SU ŠERIAIS.“²⁰ VIENOS KŪDIKIŲ LIGOS RAIŠKA IR GYDYMAS

Šeriai lietuvių liaudies medicinoje – kūdikiams būdinga liga, pasireiškianti vaiko neramumu, verksmingumu ir (arba) plaukais ant kūno. *Lietuvių kalbos žodyne* šeriai apibūdinami kaip nervinis vaikų negalavimas, pasireiškiantis irzlumu, kaprizingumu (LKŽe: šeriai 4). Tai pagrindinis šios ligos, kaip ir daugelio kitų vaikams būdingų ligų, simptomas – vaiko neramumas, tačiau kartais liga turi ir regimą raišką: „Esant vaikui su ilgais plaukais ant kūno, jį muilina be vandens ir guldo (tai daro prieš naktį). Rytą su saulės patekėjimu turi praustis“ (LTR 2702/185/). Manyta, kad šią ligą vaikas įgyja, jei moteris laukdamasi nepaiso tam tikrų draudimų: „Nėščia moterė neturi spardyti koja kiaulės, nes vaikui šeriai digs“ (BsJK: 129, nr. 28), „Jeigu motina pirm pagimdymo turi madą koja kiaules spardyti, tuomet jos vaikas gimęs turės šerius“ (ПТМММ: 179), „Nėščia moteris neturi eiti (peržengti, užminti per tą vietą), kur buvo svilinta kiaulė, nes gims šeriuotas vaikas“ (BIR 5:

.....
20 BsJK: 138.

13, nr. 102). Tad šeriai yra tam tikro draudimo pažeidimo, kuomet moteris yra pereinamojoje – nėštumo – būsenoje, padarinys²¹.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad toks pažeidimas gali būti ir tyčinis, ir atsitiktinis. Kita vertus, viename pavyzdyje sakoma, kad šerius gali sukelti raganos užbūrimas: „[Kas tai yra Ragana?] Moteriška, gi išeina toji ragana, tai jau kas bloga. [Ką sakydavo?] Ragana – kad jinai užburt moka. Otgi, jeigu užpyko ant ko, tai [keikia], kad tava tą duktę *pajuodus gimtu, su šeriais* ar kaip nors, o tep [sako], tokius [...] pra-keikimus“ (LTR 6167/385/; išskirta cituojant). Vis dėlto tai vienintelis pavyzdys, be to, ir latvių liaudies medicinos medžiaga patvirtina, kad šerių atsiradimas susijęs su netinkamu moters elgesiu per nėštumą, – tik čia sakoma, kad vaikai gimsta šeriuoti, jei motina valgo kiaulieną su oda (LTTc-e: saru pēršana 26258, 26268).

Esama ir kito ligos etiologijos aiškinimo. Liga suvokiama ne kaip koks nors nėsčiosios pažeistas draudimas, o kaip visiems vaikams būdinga įgimta kūno ypatybė. Tokių lietuviškų liaudies medicinos pavyzdžių turime tik vieną. Juo sakoma, kad „kai mažiems vaikams šerių neišvarinėja, tai tie augdami nevyksta ir užauga šalčio biją“ (LMD I 1060/359/). Šį – vienintelį – lietuvišką tekstą papildė latvių medžiaga, susijusi su kūdikių šeriais. Ne viename tikėjime teigiama, kad vaikams reikia „išperti šerius“²², net jei nesama jokių ligos simptomų. Ši procedūra vaikui turi būti atliekama praėjus nedaug laiko nuo gimimo: sulaukus 2–3, 6–12 savaičių, kuo anksčiau, tuo geriau (LTTc-e: saru pēršana 26260, 26265). Jei šeriai nepašalinami, manoma, kad vaikui augant prasidės akių ligos (LTTc-e: saru pēršana 26255, 26264), atsiras įvairių odos darinių (apgamų, spuogelių) (LTTc-e: saru pēršana 26259), nuslinks galvos plaukai (LTTc-e: saru pēršana 26260), arba sakoma, kad vaikas apskritai bus imlus visokioms ligoms (LTTc-e: saru pēršana 26265, 26267). Be to, minėtajame lietuviškame tekste šerių gydymo procedūra vadinama šerių varinėjimu ir ten pat sakoma, kad šeriai gydomi pirtyje: „Išsikūrusios pirtį motinos vaikus sušildo uždėjusios garo ir aptep[a] – apvel[ia] su mielēm ir su britva nugarą valkioj, braukia par kūnelį, par nugarėlą ir susistumia krūvelēm. Paskui su miulu numazgoj – nuplaun ir gana“ (LMD I 1060/359/). Didžiojoje dalyje latvių tekstų taip pat sakoma, kad procedūra atliekama pirtyje. Turint omenyje, kad lietuviškasis tekstas užrašytas šiaurės Lietuvoje, Joniškio rajone, tikėtina, kad tokia ligos samprata perimta iš latvių.

21 Nors slavų liaudies medicinos medžiagoje toks kūdikių susirgimas kaip šeriai neminimas, vis dėlto prie draudimų nėsčiosioms nurodoma, kad jei moteris varinėtu kiaules koja, jos gimusį vaiką kamuotų nemiga (rus. *бессонница*). Ji buvo įsivaizduojama kaip mitinių būtybių sukeltas kūdikio negalavimas (Толстая 1995: 163; Виноградова, Гура 1995). Tačiau įdomu, kad ši liga žinoma karelamams (Keinänen 1996, cituojama pagal Stark 2002: 67).

22 Latviai kūdikių šerių gydymo procedūrą vadina šerių pėrimu (lat. *saru pēršana*). Vienas iš šios procedūros veikslių – vaiko pėrimas pirtyje (LTTc-e: saru pēršana 26275, 26276, 26258 ir kt.).

Lietuvoje kūdikių šeriai dažniausiai gydomi vaiko kūnelį aplipdant miltų tešla. Čia pateikiamas vienas išsamiausių ir vaizdingiausių šerių gydymo aprašų – „vaiko rauginimas“:

Mažas vaikas tankiai turi šerius. Jeigu motina pirm pagimdymo turi madą koja kiauules spardyti, tuomet jos vaikas gimęs turi šerius. Verkia ir verkdamas rąžos, verčiasi aukštinelkas, tuomet šeriai duria jam į nugarėlę. Reikia paimti kvietienių miltų, įmaišyti skystai su mielėmis, šiltai padėjus įrauginti, tuomet tuo raugalu ištepti skarą ir nuoga vaiką įvynioti, paguldyti, užmigdyti bent ant kelių adynų arba per naktį išlaikyti; paskui su ta visa skara įdėti į šiltą vandenį, išmirkyti minkštai duonos plutikę ir, atmirkus skarai, vaiko nugarėlę trinti su duonos pluta. Ištrynus braukti su ranka per nugarėlę. Jeigu tikrai šeriai yra, tai nugarėlė bus aštri, visų šerių galai išlįs į viršų. Rauginant vaiką kelis sykius, išeis šeriai į tešlą, ir vaikas nebeverks (BsJK: 126–127, nr. 4)²³.

Iš šio teksto matyti, kad vaiko gydymo būdas sutampa su ligos diagnostika. Tai būdinga ne vienai vaikų ligai, kurios pagrindinis simptomas – mažo vaiko neramumas. Šį negalavimą galėdavo gydyti neaplipdydami vaiko kūno tešla, tačiau ir tokiu atveju būdavo svarbu stebėti, ar šeriai pasišalina iš kūno, ar tampa matomi plika akimi: „Nuo šerių gydo vaiką šitaip: pila kryžmais ant geldo, kuriame vaiką maudo, pelenus ir paskui teip pat kryžmais juos sema ir trina su jais vaiką. Kaip jau vaikas nupraustas, pila iš geldo skystimą per vystyklą ir žiūri, ar nepaliko šerių“ (BsJK: 138, nr. 27).

Šeriai – tai liga, susijusi su žmogaus kūno sampratos ribomis, kai liga vizualiai paveikia pagrindinę žmogaus kūną ir jo aplinką skiriančią ribą – odą – ir per ją būna pašalinama. Pats negalavimas nėra odos liga. Daugeliu pavyzdžių pagrindinis ligos simptomas būna ne kūno plaukuotumas, o vaiko neramumas, verksmingumas. Vaiko gydymas – tai šerių „ištraukimas“ iš kūno pro odą.

Mitologiškai šią ligą galima sieti su „laumių vaikais“. Daugelyje lietuvių mitologinių sakmių minima, kad mitinė būtybė, dažniausiai laumė, gali žmonių kūdikių pakeisti savuoju. Viena iš tekstų minima, kad laumiukai būna šeriuoti: „O jos [laumės] strošni vaikai būna. Kaip žmogus, ale šersti apaugęs“ (LTR 6167/192/). Šerių sąsają su „laumių vaikais“ yra pastebėjusi J. Macijauskaitė-Bonda (2015: 133). Slavų tautos tikėjo, kad žmonių kūdikius savais pakeičia daugelis mitinių būtybių, o vienas iš pakeistų vaikų požymių – plaukais apaugęs kūnas (Виноградова 2008: 99). Anot medicininių duomenų, plaukuota oda būdinga vaisiui iki tam tikro prenatalinio amžiaus, o neišnešioti naujagimiai gali būti plaukuoti (ME 2: 62, 400). Taigi vadinamuosius šerius galbūt galima sieti su neišnešiotumu – tuo labiau kad anksčiau laiko gimę vaikai gali būti neramūs, nes yra jautresni aplinkai.

.....
23 Tas pats G. Petkevičaitės-Bitės tekstas buvo publikuotas kur kas anksčiau – 1911 m. periodiniame leidinyje *Живая старина* (ПтМММ: 211–212).

Apibendrinant galima teigti, kad šeriai – tai mitinę išraišką turinti kūdikių liga, atsirandanti kaip draudimo, pažeisto tarpiniu, ribiniu laikotarpiu – per neštumą, – pasekmė. Šerių gydymas per odą, svarbiausią žmogaus kūno ribas žymintį organą, pašalina juos iš kūdikio kūno kaip svetimkūnį.

„EIK ŠALIN NUO MANĖS, KOKLIAU!“²⁴
KOKLIUŠAS LIAUDIES MEDICINOJE

Kokliušas (lot. *pertussis*) – ūminė užkrečiamoji, kvėpavimo takus pažeidžianti liga, plintanti oru, lašiniu būdu, jai būdingi spazminio kosulio priepuoliai. Ligą sukelia bakterija *Bordetella pertussi*. Kaip teigiama *Medicinos enciklopedijoje*, kokliušu dažniausiai serga maži vaikai iki penkerių metų (ME 1: 423–424). Liaudies medicinoje kokliušas nebuvo identifikuojamas kaip užkrečiamoji liga, kartais jį vadindavo *ilguoju kosuliu* (BsĮTR: 444). M. Slančiausko pateiktame ligų sąrašė sakoma, kad tai esąs mažų vaikų kosulys, todėl ir gydymą reikia taikyti tokį, koks nurodytas prie kosulio (LMD I 1060/756, 290/). Tačiau nuodugniau peržvelgus liaudies medicinos medžiagą matyti, kad tradiciniame liaudies pasaulėvaizdyje kokliušas atsiskleidžia kaip kur kas sudėtingesnė liga nei paprastas kosulys, o jam taikomi gydymo būdai susiję su įvairiomis liaudies medicinai būdingomis ribų raiškomis.

Gydant šią ligą svarbios ir laiko, ir erdvės ribos. Dažnai minima, kad sergantis vaikas turi būti nešamas ar vežamas kertant tam tikras erdvines ribas: per dvylika laukų, esančių tarp dvylikos kaimų (LTR 2771/452/), tris kartus apnešamas aplink kapines (LTR 725/199/), bet dažniausiai sakoma, kad jį reikia pervežti per tris, keturis, penkis, devynis tiltus (LTR 954/31¹⁸⁹/, 8220/82, 179/; BIR 4: 269, nr. 486). Dažnai nurodoma, kad procedūra turi būti atliekama po saulėlydžio ir iki saulėtekio (LTR 954/31¹⁸⁹/, 725/198/). Turbūt išsamiausias kokliušo gydymo aprašymas, atskleidžiantis ir erdvės, ir laiko ribas, užfiksuotas 1936 m. Trakų rajone:

Reikia ligonį per devynias naktis po saulės nusileidimo iki užtekėjimo apnešti per devynis laukus, devynias upes ir devynis tiltus. Pernešus per devintą tiltą, reikia įmesti upėn nuo ligonio rūbus ir sakyti: „Eik šalin nuo manęs, kokliau!“ Po tam nuogą ligonį atnešti namo. Įnešti į namus tik ne per tas duris, per kurias išeidavai. Jei per tas pačias, tai vėl sutiksi kokliušą ir ligonis nepagis. Atnešus į namus apvilkti naujais nenešiotais marškiniais ir ligonis greit pasveiks (BIR 4: 269, nr. 486).

Pavyzdyje minima, kad kokliušo gydymo veiksmus reikia atlikti devynias naktis iš eilės ir nešti per devynis laukus, devynias upes ir devynis tiltus. Liaudies

.....
²⁴ BIR 4: 269, nr. 486.

medicinoje trys ir devyni dažnai minimi kaip svarbūs, gydomąją galią sustiprinantys – ypač kartojant – skaičiai²⁵. Procedūrai atlikti pasirenkamas pereinamasis metas, ribojamas saulės laidos ir patekėjimo. Laukai ir upės žymi erdvės ribas. Laukai – ekstrasociali erdvė, o upės tiek kaip laukus skirianti riba, tiek kaip vandeninė terpė išreiškia stipriausią ekstrasocialinį krūvį. Tą patį krūvį turi ir tiltai, nutiesti virš upių. Devintasis tiltas disponuoja didžiausia gydomąja galia būtent dėl veiksmų kartotės. Būtent ant jo atsikratoma ligos, ji išsiunčiama į vandens erdvę – ekstrasocialinę²⁶. Kitas svarbus aspektas čia tas, kad ligoonio negalavimo bandoma atsikratyti per jo kūno „tęsinį“ – marškinius. Pereinamuoju laiku vežiojant vaiką per ribines vietas, liga tarsi „ištraukiama“ į kūno paviršių ir „įstringa“ vaiko drabužiuose. Išmetant drabužį, išmetama ir ji²⁷. Čia svarbus ir užkalbėjimo tekstas: juo į kokliušą kreipiamasi kaip į regimojo pavidalo neturinčią būtybę. Ši santykį su liga kaip būtybe sustiprina reikalavimas gydomą vaiką į namus įnešti pro kitas duris, nei jis buvo išneštas, nes įeidamas pro tas pačias „vėl sutiksi kokliušą“. Ligoonio įnešimas į namus per kitą ribą – duris – rodo, per kur liga patenka į namus ir kad jos galima apgaule atsikratyti. Beje, kaip būdas apgauti ligą gali būti traktuojamas ir ne viename gydymo apraše esantis reikalavimas po atliktos procedūros negrįžti nė per vieną pervažiuotą tiltą (LTR 8220/82, 179/).

Nors liaudiškuose kokliušo gydymo aprašuose neminima, dėl kokių priežasčių ligoonis būdavo tam tikru paros metu vežiojamas per tiltus, bet, mąstant logiškai ir remiantis šiuolaikinės medicinos duomenimis, galima daryti prielaidą, kad dėl rūko, susitelkiančio šalia vandens telkinių, naudotas gydymo būdas galėjo turėti ir racionalaus pagrindo. Kokliušu sergantiems žmonėms rekomenduojama ilgai būti gryname ore (ME 1: 423–424), turint pažeistus kvėpavimo takus ir kenčiant nuo spazminio kosulio siūloma drėkinti aplinkos orą purškiant ir garinant vandenį (ME 1: 126, 126–127).

Apibendrinant galima teigti, kad kokliušas ir jo gydymas susiję su įvairiai išreikštomis ribomis – erdvės, laiko, kūno ribomis, ženklinamomis kūno „tęsiniais“. Liga suvokiama kaip matomo pavidalo neturinti mitinė būtybė, kuri išsiunčiama į ekstrasocialinę erdvę, o siekiant sėkmingai jos atsikratyti stengiamasi negrįžti tuo pat keliu ir taip ją suklaidinti.

.....

25 Užkalbėjimai paprastai kartojami keletą kartų – dažniausiai reikalaujama kartoti tris, devynis arba tris po devynis kartus: „Kuo daugiau prikalba, tuo daugiau mašina“ (Vaitkevičienė 2008: 42–43).

26 A. Skujytės-Razmienės atliktas užkrečiamų ligų tyrimas lietuvių folklore rodo, kad vanduo gali būti traktuojamas kaip pagrindinis tam tikrų ligų – drugio, niežų – prieglobstis (2019b: 107–110).

27 Atrodo, toks kokliušo gydymas išmetant sergančio vaiko marškinius į upę būdingas Dzūkijai. Kitas panašus šios ligos gydymo pavyzdys užrašytas 1969-aisiais iš 1882 m. gimusios pateikėjos Valkininkuose (LTR 8220/72/).

„– KĄ MAN DUODI? – MĒNESINĒ.“²⁸ VAIKŲ MĒNULIO
APŠVIETIMAS LIETUVIŲ PASAULĖVAIZDYJE

Mėnulio apšvietimas liaudies medicinoje įvardijamas įvairiai: *mėnulio apžibėjimu* (BIR 5: 48, nr. 735; Galvėnas 1971: 247; LU: 290), *mėnulio apžiebimu*, *apžibinimu* (BIR 5: 44, nr. 653, 654), *mėnulio liga* (BIR 5: 43, nr. 650), *kūdikų mėnesine* (LU: 290–291, nr. 579). Nors negalavimas gali užklupti ir suaugusiuosius, anot J. Balio, ypač pavojinga, kai apšviečiami maži vaikai ir nėščiosios (Balys 2000: 26). Mėnulio apšviestas vaikas gali tapti neramus (BIR 5: 44, nr. 655), jam gali sutrikti virškinimas (LU: 290, nr. 578) – kitaip tariant, jis „gauna vidurių slogą“ (BIR 5: 48, nr. 735), paaugęs vaikas pradeda vaikščioti per miegus (BsJK: 333, nr. 14). Mėnulio apšvietimo simptomai atitinka tai, ką oficialioji medicina vadina lunatizmu arba somnambulizmu (lot. *somnus* – miegas, *ambulo* – vaikščioju). Iš *Medicinos enciklopedijoje* pateiktų duomenų matyti, kad šis sutrikimas ypač būdingas jautrios psichikos vaikams ir paaugliams; jis ilgai buvo siejamas su mėnulio pilnatimi (ME 2: 286).

Visoje Lietuvoje paplitę tikėjimai, kad vaikus reikia saugoti nuo mėnulio apšvietimo, tačiau iš kai kurių pavyzdžių atrodo, kad tai ypač pavojinga labai mažiems vaikams: „Jei motina tik gimusį vaikų padės jauna mėnasia šviesoje, tai vaikas naktim miegodamas vaikščias“ (LTR 876/752/), „Prieš krikštą reikia saugoti vaiką, kad mėnulio šviesa nepagautų, nes tada vaikščios naktimis“ (BIR 5: 44, nr. 651). Kartais minima, jog, idant žmogus susirgtų, mėnulis turi apšviesti konkrečią kūno vietą: „Liga pripuola iš mėnulio užšviecimo, kuomet užšviecia per lango plyšėlį cisiai gerklėn“ (LTR 954/31²³⁹/). Panašus tikėjimas žinomas ir latviams (LTTc-e: mėness V 20221). Taip pat tikima, kad vaikas gaus ligą, jei mėnulis apšvies jį maudomą (BIR 5: 48, nr. 735). Kartais, kad prasidėtų negalavimas, užtenka mėnuliui apšviesti vaiko vystyklus (BIR 5: 44, nr. 652)²⁹.

Mėnulio apšviesto vaiko gydymui būdinga, kad į mėnesieną išnešamas koks nors vaiko kūno „tėsinys“, pavyzdžiui: „Mėnulio apžiebtos vaiko mėšlą suima pelon ir padeda ant stogo prieš mėnulį, tada vaikas pasveiksta“ (BIR 5: 44, nr. 653). Kitas žinomas gydymo būdas – vaiko pėdų atspaudais: „Jei vaikų apšviecia, tai [...] prisijok pelanų an pečiadangstės ir vaiko pėdaitėm ištupsėk, paskui su pečiadangsti išnešus mėnasionon an šulo pastacyc“ (LTR 954/31²³⁵/), „Papylus ant lango smėlio įminamos vaiko pėdos, kai ant tų pėdų užeis mėnulio šviesa, vaikas nusiramins“ (BIR 5: 44). Pastarajam gydymo būdui pasirenkama namų ribinė vieta – langas. Tai ta pati vieta, kurią apšvietus kūdikiai dažniausiai ir gauna negalavimą.

28 LU: 290–291, nr. 579.

29 Panašus atvejis, kai liga „prikimba“ per vaiko vystyklus, būdingas kitai vaikų ligai – vėjaraupiams (lot. *varicella*), palikus vystyklus džiūti lauke (VDU ER 670/2317/).

Kitas dažnai minimas gydymo būdas, paplitęs pietryčių Lietuvoje, – vaiko imitavimas pasitelkiant jo vystyklus: „Kultuvę apsupę vaiko palose deda ant stogo prieš mėnulį nuo apžibinimo; Lėlę, parėdę iš palų, deda ant stogo nuo mėnulio apžibėjimo; Kaip lėlę aprengtą kultuvę stato lange“ (BlR 5: 44, nr. 654). Vaiko imitacija dedama ant stogo, kur tikrai apšvies mėnulio spinduliai, arba lange. Panašiai, kaip atliekant gydymą su vaiko pėdų atspaudais, pasirenkama ribinė namų vieta. Šitaip bandoma suklaidinti mėnulį.

Mėnulio apšvietimo gydymas imituojuojant vaiką žinomas Baltarusijoje – ten šis reiškinys buvo laikomas kai kurių kitų vaikų ligų priežastimi. Kaip ir lietuviai, įvairios slavų tautos tikėjo, jog mėnulio šviesa gali pakenkti žmonėms, ypač vaikams ir nėščiosioms (Белова, Толстая 2004: 145–146). Mėnulio liga, arba mėnulio apšvietimas, yra žinoma ir latviams, tačiau latvių liaudies tikėjimų elektroniniame sąvade visi su mėnulio apšvietimu susiję tikėjimai šią ligą mini tik kaip būdingą suaugusiesiems (LTTc-e: mēness V 20217–20229).

Dar viena vaikų mėnulio apšvietimo gydymų grupė susijusi su užkalbamaisiais tekstais. Viename iš tokių pavyzdžių mėnulį, kaip kenkiančią vaikui būtybę, taip pat bandoma apgauti, į jį kreipiamasi žodžiu:

Jeigu miegantį vaiką apšviečia mėnulis ir jis pradeda viduriuoti, verkti, reikia surasti kultuvę, apvynioti vaiko sušlapintu vystyklu (padaryti kaip lėlę), paguldyti vaiko vietoj ir sakyti:

– Mėnuli, Mėnuli, še tau vaikas! (LU: 290, nr. 578)

Kitas užkalbėjimas nuo šio negalavimo užrašytas dialogu:

Viena moteris iš kambario per langą vakare duoda vaiką kitai ir atsako į šios klausimą:

– Ką man duodi?

– Mėnesinę.

Po to jos eina prie kito lango ir lauke esanti moteris paduoda vaiką esančiai kambaryje.

Ši klausia:

– Ką tu duodi?

– Vaiką, – ir atsakydama perduoda.

Ta pati procedūra gali būti atliekama prie šulinio su svirtimi. Tuomet vaikas, vykstant tokiam pat dialogui, perduodamas virš šulinio (LU: 290–291, nr. 579).

Šiame pavyzdyje matyti, kad svarbi yra užkalbėjimo vieta, joje atliekami veiksmai ir laikas. Kitaip nei taikant minėtuosius gydymo būdus, pavyzdžiui, ant palangės paliekamus vaiko pėdų atspaudus ar jį imituojančią lėlę, pro langą čia paduodamas pats vaikas; pirma jis pavadinamas liga, o pabuvęs už namo ribų mėnulio

šviesoje grąžinamas pro kitą langą jau netariant ligos vardo. Šiame ligos gydymo procese išryškėja simbolinė lignonio transformacija kertant namų ribas ir būnant skirtingose erdvėse: sergančio vaiko perdavimas pro langą į lauką, vaiko buvimas lauke (iš ten ir atkeliavo liga), vaiko kaip kitos kokybės esybės grąžinimas pro kitą langą.

Visi aptartieji vaikų mėnulio apšvietimo gydymo būdai susiję su ligos grąžinimu ją sukėlusiai būtybei. Būtent todėl mėnulį bandoma suklaidinti pasitelkiant vaiko kūno „tęsinius“ arba jį patį pavadinant liga, kad mėnulis atsiimtų vaikui sukeltą negalavimą.

Vis dėlto, žinant, koks mėnulis svarbus liaudies medicinai gydant įvairias ligas (Balys 2000: 25–26), norisi klausti: iš kur kyla toks mėnulio šviesos sukeliamas pavojus? Gintaras Beresnevičius, remdamasis lyginamąja Irano arijų medžiaga ir kai kuriais lietuvių tautosakos duomenimis, darė atsargią prielaidą, kad senojoje lietuvių pasaulėžiūroje mėnulis galėjo turėti ryšį su pomirtiniu pasauliu ir būti siejamas su „padangėmis“ – vieta, į kurią velnias gabena mirusiuosius (1990: 118–122). Šią prielaidą patvirtina ir lyginamoji medžiaga, rodanti įvairias slavų tautas tikint, jog būtent mėnulyje apsistoja mirusiųjų vėlės (Белова, Толстая 2004: 144–145). Nijolė Laurinkienė taip pat teigia, kad baltai įsivaizdavo mėnulį kaip tarpinę stotelę mirusiųjų sieloms (2019: 161). Kaip žinome, bet koks pernelyg artimas ir rituališkai nereglamentuotas gyvųjų kontaktas su mirusiais gali lemti mirtį, kokią nors kitą nelaimę ar ligą, tad šiame kontekste mėnulio apšvietimas gali būti traktuojamas kaip susidūrimas su anapusiniu pasauliu³⁰.

IŠVADOS

Pasitelkus ribas ir jų simbolines išraiškas lietuvių liaudies medicinoje, išnagrinėti trys vaikų negalavimų atvejai – šeriai, kokliušas ir mėnulio apšvietimas. Šeriai per simptomus – vaiko neramumą, verksmingumą arba kūno plaukuotumą – atsiskleidžia kaip mitinė kūnišką išraišką turinti, bet jokio įsmedeninto pavidalo neįgyjanti liga. Ji suvokiama kaip tam tikro draudimo, tyčinio arba atsitiktinio jo pažeidimo būnant pereinamojoje, ribinėje būsenoje (moters nėštumas) padarinys. Šiuo atveju, kad vaikas taptų sveikas, šeriai iš jo organizmo turi būti pašalinti kaip svetimkūnis per pagrindinę kūno ribą – odą. Vis dėlto kai kurie negausūs lietuvių liaudies medicinos duomenys ir latvių lyginamoji medžiaga rodo, kad šeriai gali būti suvokiami ne tik kaip draudimo pažeidimo padarinys, o ir kaip įgimta, visiems vaikams būdinga savybė, kurią pašalinus vaikai apsaugomi nuo kitų sveikatos sutrikimų.

.....
 30 Šis ligos gydymo būdas leidžia pastebėti ambivalentišką mėnulio poveikį: jis veikia kaip aktyvus *subjektas*, bet gali būti traktuojamas kaip tam tikra su mirusiųjų pasauliu susijusi *vieta*. Keltina prielaida, kad būtent šis mėnulio ryšys su mirusiųjų pasauliu įgalina jo kaip kenkiančios būtybės poveikį.

Kokliušas lietuvių tradiciniame pasaulėvaizdyje atsiskleidžia kaip liga, kurią gydant itin svarbu erdvės ir laiko ribos, o sergančiojo kūno „tęsiniai“ simboliškai išplečia kūno ribas. Dažniausiai negalaujantis vaikas po saulės laidos vežiojamas per erdvės ribas ženklinančias vietas – upių tiltus, o simbolinis ligos atsikratymas įvyksta ant paskutinio tilto į upę išmetant vaiko marškinėlius – šitaip liga „išvaroma“ į ekstrasocialinę erdvę. Gydant gali būti pasitelkiama užkalbėjimo frazė, parodanti kokliušą kaip pavidalo neturinčią mitinę būtybę. Be to, po procedūros vaikas įnešamas į namus pro kitas duris, nei buvo išneštas, ir tai rodo norą suklaidinti ligą, užtikrinti, kad ligonis pasveiks.

Mėnulio apšvietimas liaudies medicinoje atsiskleidžia kaip liga, kai ypač svarbios sergančio asmens kūno ribos kartu su jo kūno „tęsiniais“. Vaikas gali susirgti per mėnulio apšviestus vystyklus – bet, panaudojant vystyklus, jis gali būti ir gydomas. Gydant taip pat svarbūs tam tikrų vaiko kūno dalių kontūrai – pėdų atspaudai pelenuose ar smėlyje. Kartais vaikas imituojamas siekiant suklaidinti mėnulį: apšviesti paliekama vaiku aprengta kultuvė ar iš vystyklų susukta lėlė. Tokie maginiai veiksmai rodo žmonių santykį su mėnuliu kaip su mitine būtybe, turinčia aiškų – dangaus kūno – pavidalą. Šį santykį dar labiau išryškina kreipiniai į mėnulį gydomuosiuose vaikų užkalbėjimuose.

Išanalizavus trijų vaikų ligų – šerių, kokliušo ir mėnulio apšvietimo – liaudišką etiologiją, simptomus ir gydymo būdus, paaiškėjo, kad šeriams būdingos kūno (odos) ir pereinamųjų būsenų (nėštumo) ribinės išraiškos, o kokliušui ir mėnulio apšvietimui – laiko, erdvės ir kūno ribų išraiškos. Šeriai atsiskleidžia kaip jokio įsameninto pavidalo neturinti liga, o kokliušo ir mėnulio apšvietimo atvejais su ligomis elgiamasi kaip su mitinėmis būtybėmis, į kurias kreipiamasi ir kurias siekiama suklaidinti.

ŠALTINIAI

- BIR 4 – Jonas Balys. *Raštai 4*, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- BIR 5 – Jonas Balys. *Raštai 5*, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BsJTR – „Medega mūsų tautiškai vaistinykystai“, in: *Įvairi tautosaka iš rinkinių (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 11)*, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 433–461.
- BsJK – *Juodoji knyga, (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 12)*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20*: elektroninė versija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002 (www.lkz.lt).
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve.

- LTA – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus Tikėjimų kartoteka.
 LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo rankraštynas.
 LTTc-e – *Latviešu tautas ticējumi* 1–4 sēj., sakrājis un sakārtojies Prof. P. Šmits, Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941 (<http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>).
 LU – *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės = Lithuanian Verbal Healing Charms*, sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė = compiled, edited and introduction by Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
 ME 1 – *Medicinos enciklopedija 1: A–M*, vyr. red. Vilnius Jonas Grabauskas, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1991.
 ME 2 – *Medicinos enciklopedija 2: M–Ž*, vyr. red. Vilnius Jonas Grabauskas, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1993.
 SkLLV – Sk-ra M. [Mikalojus Kuprevičius]. „Lietuviški ligų vardai“, *Varpas* 3, 1897, p. 41–42.
 VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Kultūros studijų katedros rankraštynas.

ПтМММ – «Материалы по народной медицине литовцев», *Живая старина* 12, 1911, p. 167–218.

LITERATŪRA

- Agapkina Tatiana, Toporkov Andrei 2020. “The Structure and Genesis of One Type of Magic Spell against Children’s Insomnia among Slavic Peoples”, *Folklore* 80, p. 35–46.
- Balys Jonas 2000. „Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje. Mėnulis“, in: Jonas Balys, *Raštai* 2, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 25–27.
- Beresnevičius Gintaras 1990. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulyje*, Vilnius: Gimtinė, Taura.
- Galvėnas Vytautas 1971. „Liaudies medicina Valkininkų apylinkėse“, in: *Kraštotyra: straipsnių rinkinys, skiriamas TSRS įkūrimo 50-mečiui*, vyr. red. Bronius Vaitkevičius, Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, p. 245–253.
- Genep Arnold van 2010. *Perėjimo ritualai*, iš prancūzų k. vertė Dainius Razauskas, Vilnius: Aidai.
- Laurinkienė Nijolė 2019. *Dangus baltų mitiniame pasaulyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2015. *Vaikas lietuvių pasakose ir sakmėse*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Rolleston J. D. 1943. “The Folklore of Children’s Diseases”, *Folklore* 54 (2), p. 287–307.
- Sauka Leonardas 2004. „Tikėjimų, burtų ir prietarų pasaulis“, in: Jonas Basanavičius, *Juodoji knyga*, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka* 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 5–22.
- Skujytė-Razmienė Asta 2016a. „Ligų samprata ir jų gydymas Pasvalio rajone XX amžiuje“, *Šiaurietiški atsivėrimai* 1, p. 53–58.
- Skujytė-Razmienė Asta 2016b. „Maro ir choleros kilmė lietuvių tautosakoje“, *Tautosakos darbai* 52, p. 145–166.
- Skujytė-Razmienė Asta 2016c. „Šis arklys būtų manas, bet laukas: raitelio ir arklio įvaizdžių reikšmė drugio ligos kontekste“, *Liaudies kultūra* 3, p. 26–34.
- Skujytė-Razmienė Asta 2017. „Nedaryk kitam blogo, bo pats gausi slogą: slogos ir slogučio ryšiai lietuvių tautosakoje“, *Tautosakos darbai* 54, p. 70–90.
- Skujytė-Razmienė Asta 2019a. „Maro pavidalai lietuvių ir latvių tautosakoje“, *Šiaurietiški atsivėrimai* 2, p. 44–50.
- Skujytė-Razmienė Asta 2019b. *Užkrečiamų ligų samprata XIX a. – XX a. pirmosios pusės lietuvių folklore*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

- Skujytė-Razmienė Asta 2020. „Atvažiuoja vidurnaktį karieta, ketvertu juodų arklių pakinkyta: ke-
liaujančios epideminės ligos motyvas lietuvių tautosakoje“, *Būdas* 2, p. 5–15.
- Stark Laura 2002. “The Dynamistic Body in Traditional Finnish-Karelian Thought”, in: *Myth and
Mentality: Studies in Folklore and Popular Thought*, (*Studia Fennica Folkloristica*), edited by Anna-
Leena Siikala, Helsinki: Finnish Literature Society, p. 67–103.
- Stark Laura 2006. *The Magical Self: Body, Society, and the Supernatural in Early Modern Rural Finland*,
(*FF Communications* 290), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Tarkka Lotte 2013. *Songs of the Border People: Genre, Reflexivity, and Performance in Karelian Oral
Poetry*, (*FF Communications* 305), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Tilvikas Jonas 2019. *Liaudies medicina Mažosios Lietuvos sveikatos sistemoje XIX a. pabaigoje – XXI a.
pradžioje*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Trimakas Ramūnas 2008. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX amžiaus
pabaiga–XX amžiaus pirmoji pusė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Utkus Algirdas 2005. „Įgimtos raidos anomalijos lietuvių tautosakoje“, in: *Žmogaus samprata tra-
dicinėje kultūroje: konferencijos medžiaga iš konferencijų ciklo „Būtis, gimtis, mirtis“*, sudarė Rita
Balkutė, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, p. 204–206.
- Vaitkevičienė Daiva 2008. „Lietuvių užkalbėjimai“, in: *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės =
Lithuanian Verbal Healing Charms*, sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė = com-
piled, edited and introduction by Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos
institutas, p. 9–65.
- Vaitkevičienė Daiva 2019. “The Shadow: A Soul outside the Body”, in: *Body, Soul, Spirits and
Supernatural Communication*, edited by Éva Pócs, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing,
p. 24–33.
- Белова О., Толстая С. 2004. «Луна», in: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*
3: К–П, под редакцией Н. И. Толстого, Москва: Международные отношения, p. 143–147.
- Виноградова Л. 2008. «Подменьш», in: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*
4: П–С, под редакцией Н. И. Толстого, Москва: Международные отношения, p. 98–103.
- Виноградова Л., Гура А. 1995. «Бессонница». in: *Славянские древности: этнолингвистический
словарь* 1: А–Г, под редакцией Н. И. Толстого, Москва: Международные отношения,
p. 168–171.
- Сыуканд Рената 2005. «Классификация этиологий болезней в эстонской народной медицине»,
in: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijos medžiaga iš konferencijų ciklo „Būtis, gim-
tis, mirtis“*, sud. Rita Balkutė, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, p. 188–195.
- Толстая С. 1995. «Беременность», in: *Славянские древности: этнолингвистический словарь* 1:
А–Г, под редакцией Н. И. Толстого, Москва: Международные отношения, p. 160–164.